

איגוד
מבחר מאמרים במדעי היהדות

כרך ב
תולדות עם ישראל
והחברה היהודית בת זמננו

בעריכת
גרשון בקון
אלברט באומגרטן, יעקב ברנאי, חיים וקסמן וישראל יובל

מזכירת המערכת
רונאלה מרדלר

האיגוד העולמי למדעי היהדות
ירושלים תשס"ט

דמותה ומשנתה של פלורה רנדגר: המניעים למסעותיה לירושלים

מרינה ארביב

הקדמה

הייתי בודדה: זנחתי הכול – קרובים, ידידים, עמדה: שמתי פני אל מקומות רחוקים, בלתי ידועים, כמעט בלי כסף ובידי מעט מאוד מכתבי המלצה! אי-אפשר לשאוב אומץ כזה מקנאות עיוורת: אכן אמונה עמוקה ביותר היא שתמכה את צעדי!

כך סיכמה פלורה רנדגר פרידנברג (להלן רנדגר) את הבחירה הנחרצת של חייה כשהעלתה על הכתב את זיכרונותיה ממסעה ההרפתקני הראשון, מסע שעזבה בגללו בגפה בשנת 1856 את עיר הולדתה טרייסט על מנת להגיע לארץ ישראל. החלטה כה מחייבת מבחינה קיומית נבעה אמנם מאמונה דתית, אך גם ממכלול של דעות שאותן תמצתה רנדגר במונח 'אמונה'. במאמרי זה אני מבקשת להאיר כמה מרכיבים של אותה 'אמונה', ובהם השכנוע הפנימי שניתן לשלב בין אמונה דתית לבין דעת על פי השילוב הייחודי בין דת לתבונה במשנתו של שמואל דוד לוצאטו (שד"ל). רנדגר השתייכה לחוגו של שד"ל, וכמו רוב יהודי טרייסט היא השתייכה לתרבות האיטלקית אף שכידוע טרייסט הייתה בזמנה חלק מהאימפריה האוסטרית. בשילוב הזה בין דת לבין דעת, שבו דגלה רנדגר, נכללה האפשרות של חידוש הגישה לתפקידה של האישה בקרב היהודים בני התרבות האיטלקית.

בנוגע ל'אמונתה' של רנדגר (דהיינו למכלול דעותיה) מן הדין להבהיר שמרכיביה חורגים מעבר לסוגיית תפקידה של האישה כמקובל בחברה, ונוגעים בנושאים אחרים כגון ההלכה, העם היהודי כממלכת כוהנים, הכמיהה המשיחית וחשיבותה של ארץ ישראל.² למרות ריבוי

* מאמר זה מוקדש לזכרו של פרופ' דניאל קרפי, שבזכותו נתפרסמה רנדגר בקרב קוראי העברית. המאמר מבוסס על הרצאה בנושא 'פלורה רנדגר: אשת ספרות, חזון ומעש', שנישאה ב-1 באוגוסט 2005, במסגרת הקונגרס העולמי הארבעה עשר למדעי היהדות.

1 ד' קארפי ומ' רינות, 'יומן מסעותיה של מורה יהודייה מטרייסט לירושלים (תרי"ז-תרכ"ה)', קבצים לחקר תולדות החינוך היהודי בישראל ובתפוצות, א (שבט תשמ"ב), עמ' 115-159. המאמר כולל תרגום של היומן של פלורה רנדגר (עמ' 132-154), והערות ליומן מאת קארפי ורינות (עמ' 155-159). הציטוט לעיל הובא מעמ' 135.

2 ראו: שם, עמ' 133-134.

המרכיבים האלה, דווקא העובדה שרנדגר הרחיבה את תפיסת תפקידה של האישה אפשרה לה להצדיק את שליחותה ולממשה על ידי העלייה ארצה. על מנת להבליט את חשיבותה של הרחבה זו אציין שעלייה זו עוררה את התנגדותם של מקורביה, שלא ראו בעין יפה את יזמתה הלא שגרתית לנסוע בגפה בהיותה רווקה צעירה יחסית.³

במאמר זה אנסה לבחון את החידוש שבתפיסתה של רנדגר באמצעות השוואה סינתטית בין דעותיה לבין הדעות שרווחו בימיה בקרב ההוגים האיטלקים, יהודים ולא יהודים, שעסקו בסוגיית ייעודה ותפקידה של האישה.⁴

כתביה של פלורה רנדגר

שמה של רנדגר (1824–1910), 'מורה מוסמכת' כפי שהגדירה את עצמה בכתביה, נשמר בזכר הדורות הבאים בזכות פרסום יומן באיטלקית משני מסעותיה לירושלים; הראשון בשנים 1856–1858 והשני בשנים 1864–1866.⁵ במסעה הראשון לירושלים נאלצה רנדגר לעמוד לפני הבררה: להתחתן או לעזוב את עיר הקודש, משום שאלה היו תקנות היישוב הישן. לכן היא נישאה ליעקב פרידנברג, ולאחר נישואיה חתמה על חיבוריה הן בשם זה והן בשם נישואיה ושם נעוריה יחד.⁶

יומנה של רנדגר הוא אחת העדויות הנדירות על מסע אל היישוב הירושלמי הישן במאה התשע עשרה, עדות כתובה בידי אישה יהודייה ממערב אירופה. בגלל הצירוף של תיאורי החוויה יוצאת הדופן הזאת הכתובים בסגנון ססגוני ושל אישיותה המיוחדת במינה של המחברת, תורגם היומן הזה לעברית ודווח עליו בשפות אחרות.⁷

3 ראו: שם, עמ' 135.

4 כאן המקום להזכיר שמתנכת למדנית איטלקייה וקתולית אדוקה, קתרינה פרנצ'סקי פרוצ'י (Franceschi Ferrucci), התחילה בשנת 1847 לפרסם יצירות ענפות על מנת לעודד את ההשכלה הנשית בטרם התחילה רנדגר לפרסם את כתביה. פרנצ'סקי פרוצ'י עוררה עניין אצל העורך דין היהודי ליאונה ראוונה (Ravenna) והוא פרסם בשנת 1857 בכתב העת 'אדוקטורה יוראליטה' תגובה חיובית לרעיונותיה. אך רנדגר כבר גיבשה קודם לכן את עמדתה בסוגיית ההשכלה והפעילות הנשית, כפי שאראה בהמשך מאמרי. מכל מקום רנדגר איננה מזכירה בכתביה את המחברת הקתולית ומתמודדת רק עם העמדה הגברית בנדון. בעניין הפובליציסטיקה היהודית על סוגיית האישה, ראו: M. Miniati, *Les 'Emancipées': Les femmes juives italiennes au XIX et XX siècles (1848–1924)*, Paris 2003. על ציון תגובתו של ראוונה לפרנצ'סקי פרוצ'י, ראו: שם, עמ' 74–75.

5 היומן פורסם בטרייסט בשנת 1869 בספר שבשערו כתוב: *Un po' di tutto: Seconda Strenna Israelitica* (תרגום: קצת מזה וקצת מזה: אסופה יהודית שנייה מאת פס"ק פרידנברג, מורה מוסמכת בטרייסט). מתוך 94 עמודי הספר היומן עצמו תופס 50 עמודים ואילו שאר הספר כולל דברי מוסר, הגיגים, סיפורת, שירים ועוד מאת המחברת, אשר חתמה בשם משפחתה שלאחר הנישואים ובראשי תיבות של שלושת שמותיה הפרטיים: פלורה, סופיה, קלמנטינה.

6 ראו: קארפי ורינות (לעיל הערה 1), עמ' 152.

7 התרגום לעברית, מאת ד"ר חיים בן-עמרם, כלול בתוך מאמרם של קארפי ורינות (שם), עמ' 132–

בירושלים ניסתה רנדג'ר לייסד בית ספר לבנות, אך בשל תקלות הקשורות בנדבנות בארץ באותם הימים נכשלה התכנית פעמיים, ופעמיים נאלצה רנדג'ר לעזוב את הארץ ולחזור לטרייסט; ואולם היא לא איבדה את אמונתה בערך התכנית החינוכית שהגתה ואשר נועדה לקרום עור וגידים בירושלים.⁸

נוסף על יומן מסעותיה פרסמה רנדג'ר גם יצירות אחרות, שאינן מוכרות, בשירה ובפרוזה. ביצירות אלה העלתה רנדג'ר את סוגיית האישה כפי שרווחה בתקופתה, ובעיניי הן המפתח המאפשר לרדת לעומקם של המניעים שהובילו את רנדג'ר להרפתקה הירושלמית. רנדג'ר פרסמה חלק מיצירותיה בלקט של טקסטים בשם: 'קצת מזה וקצת מזה: סטרנה לשנת 1855 אחרי הספירה, שנת תרט"ו לבריאת העולם' (להלן: 'סטרנה'),⁹ שיצא לאור לרגל ראש השנה תרט"ו. רנדג'ר פרסמה במהלך חייה גם יצירות אחרות: לאחר מות אביה (בשנת 1853) פרסמה לזכרו שני שירים בכתב העת הפרוגרסיבי המתון 'אדוקטורה יוראליטה'.

אביה, הרב מאיר רנדג'ר, היה אחד ממוריו של שד"ל, ובדומה לו גם הוא פרסם את כתביו בכתבי העת של תנועת ההשכלה; הוא טיפח את אהבת השפה העברית ואת אהבת היהדות ועם זאת היה בקי בתרבות אירופה. מאיר רנדג'ר גידל את בניו ובנותיו ברוח זו, המשלבת לימודי קודש ותרבות אירופית. בנו יוסף-אהרון היה תלמידו הראשון של שד"ל והיה חביב עליו.¹⁰

רנדג'ר פרסמה בכתב העת 'אדוקטורה יוראליטה' שני פירושים לתהלים, בשנים 1854 ו-1855, ובשנת 1857 פרסמה (שוב באותו כתב עת) שני קטעים מיומנה הירושלמי תחת הכותרת: 'יומנה של אישה יהודייה בירושלים'.¹¹ כמו כן פרסמה רנדג'ר את התרגום הראשון

154; קארפי ורינות כתבו על יומנה של רנדג'ר מאמר מפורט: D. Carpi & M. Rinotf, 'From Trieste to Jerusalem: In the Steps of Flora Randegger-Friedenberg', *Ariel*, 61 (1985), pp. 58-65. חוברת זו של 'אריאל' פורסמה גם בצרפתית, בגרמנית, בספרדית וברוסית. מהדורה חדשה של יומנה של רנדג'ר באיטלקית יצאה לאור בשנת 2000 (בהוצאת Terziaria, מילנו) עם דברי הקדמה מקוצרים מתוך הקדמתם של קארפי ורינות לתרגום העברי של היומן (לעיל הערה 1).

8 ראו: קארפי ורינות (לעיל הערה 1), עמ' 153. במאמרם מביאים קארפי ורינות תיעוד מפורט על ניסיונותיה הכושלים של רנדג'ר להקים בית ספר לבנות על רקע מצב ההשכלה ביישוב הישן, תיעוד מפגשיה עם משה מונטיפיורי ותיעוד על יחסיה עם אלברט כהן (נציג בית רוטשילד לענייני נדבנות). ראו: שם, עמ' 115-131. ראו גם מ' שילה, נסיכה או שבויה? החוויה הנשית של היישוב בירושלים 1840-1914, חיפה ולוד תשס"ב, עמ' 182.

9 פירוש המילה 'סטרנה' הוא 'אסופה'. המונח 'סטרנה' מצביע על סוג של פרסום מיוחד במינו ורלוונטי לכתביה של רנדג'ר, כפי שנראה בהמשך המאמר, ולכן חשוב להשאירו בשפת המקור. בשער הספר כתוב: *Un po' di tutto: Strenna per l'anno 1855 dell'era volgare, 5615-16 dalla creazione del mondo, compilata da F.S.C. Randegger da Trieste, Venezia*

10 בנוגע לבני משפחת רנדג'ר, ראו: קארפי ורינות (לעיל הערה 1), עמ' 120-122.

11 במקור: F. Randegger Friedenberg, 'Estratto del giornale di una donna israelita in Gerusalemme', *L'Educatore Israelita*, 5 (1857), pp. 280-283, 299-305

לאיטלקית של ההגדה של פסח (1851; 1853) ובשנת 1864 פרסמה תרגום לספר יהושע, שהוא התרגום הראשון של ספר זה לאיטלקית פרי עטו של יהודי.¹²

טקסט המפתח להבנת שליחותה של רנדגר: ניתוח ה'סטרנה' הראשונה על רקע שאר יצירותיה

מכל כתביה של רנדגר האוסף 'סטרנה' משנת 1855 הוא הנדיר ביותר וגם החשוב ביותר להבנת דמותה לעומק.¹³ באמצעות ניתוח כמה מן הטקסטים הנכללים ב'סטרנה' הזאת אפשר להבין מה מובלע בהסבר שנתנה רנדגר למסעה בדברי ההקדמה שלה לזמנה הירושלמי. לדעתי לא במקרה התעלמה רנדגר בהסבר זה מעניין חשוב: היו לכך סיבות שאעלה אותן בהמשך מאמרי. לפי ההקדמה לזמן מסעותיה, שפורסם בשנת 1869, ההסבר למסע נעוץ בהבטחה שהבטיחה רנדגר לאביה האהוב: האב ביקש לעלות לירושלים ורנדגר הבטיחה להתלוות אליו. לדבריה ביומן, לפני המסע הקשר שלה לארץ ישראל לא חרג מגבולות יחסו של כל יהודי הקשור למסורת התפילה; אך מותו של אביה, שאירע זמן קצר אחרי שהביע את רצונו העז להגיע לירושלים, העניק להבטחתה של הבת המסורה תוקף של צו מוסרי שאין עליו עוררים.

כותבת רנדגר: 'היה תקוע במוחי רעיון הנסיעה לירושלים, כי הבטחה לשם הייתה בעיני קדושה ממש כמו הבטחה לאדם, אף-על-פי שניסו לשכנעני כי רעיוני נובע מקנאות שיגעונית. מה רב וקשה היה המאבק שנאלצתי להיאבק עם עצמי ועם משפחתי, עם חולשת הגוף וחסרון הכיסו!'.¹⁴

ובכן, ההסבר הרשמי למסע קשור בהקפדה על מצוות כיבוד אב על אף פטירתו וחרף המכשולים הגדולים שעמדו בדרכה לפני צאתה למסע, הן מבחינה חומרית והן מבחינה נפשית.

12 בשער תרגום ההגדה כתוב: *Racconto degli avvenimenti memorabili occasionanti la Pasqua* הגדה (תרגום: Traduzione riveduta e corretta dall'Eccellentissimo Signor Mayer Randegger, Vienna 1851 סיפור האירועים שהיו הסיבה לפסח וראוי להיזכר בהם: תרגום ערוך ומתוקן בידי האדון המכובד מאיר רנדגר, וינה 1851). אותו שער מופיע גם במהדורה השנייה, משנת 1853. קארפי ורינות טוענים ששתי מהדורות ההגדה הן התרגום הראשון לאיטלקית באותיות לטיניות של ההגדה של פסח, על סמך א' יערי, 'ביבליוגרפיה של הגדות של פסח', ירושלים תשכ"א, מס' 700, 719. ראו: קארפי ורינות (לעיל הערה 1), עמ' 121, הערה 25. בשער התרגום של ספר יהושע כתוב: *Giosue' Il Conquistatore Della Terra* (1) *Promessa: Secondo Libro Della Sacra Bibbia, Prima Traduzione Israelitica Italiana di F.S.C.* (תרגום: יהושע כובש הארץ המובטחת: ספר שני בתנ"ך, תרגום ראשון לאיטלקית פרי עט יהודי, בידי פס"ק רנדגר-פרידנברג, מורה מוסמכת בטריסט, טריסט 1864) ברור שרנדגר רואה בתורה חטיבה אחת ולכן מגדירה את ספר יהושע ספר שני.

13 כאן המקום להביע את תודתי לד"ר דניאל ניסים שבזכותו יצרתי קשר עם יורשיה של פלורה רנדגר, שמסרו לי את הטקסט של ה'סטרנה'. גם להם נתונה תודתי.

14 קרפי ורינות (לעיל הערה 1), עמ' 135.

מתוך דפי היומן מבצבצת תכניתה של רנדגר לייסד בירושלים בית ספר לבנות, אך תכנית זו אינה מוזכרת בין הסיבות למסע המובאות בהקדמה ליומן הירושלמי. ההשערה המתגבשת היא שחשיפת יומה מעיין זו הייתה עלולה לעורר התנגדות גדולה מדי בקרב הקוראים, ורנדגר העדיפה אפוא לפתוח את דבריה בהסבר מתקבל יותר על הדעת כמו נאמנותה של בת למילוי רצון אביה. ואכן מבדיקת כתביה הנוספים של רנדגר מתברר שהיא עצמה כותבת במפורש כי השתמשה בדמות אביה כדי להימלט משיפוטה השלילי של החברה בת זמנה. בשער המהדורה הראשונה של התרגום להגדה של פסח הופיע רק שמו של אביה, שערך את הטקסט לפרסום, ורק במהדורה השנייה ציינה רנדגר במפורש את שמה.

ואלה הדברים שמכריזה רנדגר בהקדמתה למהדורה השנייה של ההגדה:

כאשר העזתי להציג לראשונה לפני קהל הקוראים את פרי עבודתי בלילות הייתי נרגשת וכמעט נכלמת, ועשיתי זאת תוך שאני מסתרת בצלו של שמו המכובד של אבי, שהיה עליו לגונן עליי מפני הסיכונים הכרוכים במעשה פרסום שכזה.¹⁵

מבלי לגרוע אפוא מערך אהבת הבת את אביה, אפשר לאשר את ההשערה שרנדגר נימקה את מסעה לירושלים ברצונה לקיים את הבטחתה לאביה, ובכך נקטה את האמצעי המקובל ביותר שיאפשר לה להשמיע את קולה מבלי להיתקל בהתנגדותם העקרונית של הקוראים.

נחזור ל'סטרנה' משנת 1855 כדי להבין עד כמה הייתה רנדגר בת מסורה, ולא רק זאת: היא גם הייתה אישה בעלת תושייה ודעות משלה. ואכן ה'סטרנה' היא סוג של טקסט שבבסיסו יזמה אינטלקטואלית מחייבת יותר מתרגום; יתרה מזו, בבסיסה של ההחלטה לפרסם טקסט כמו ה'סטרנה' ישנה בחירה בחשיפה רבה יותר, כי הן בתקופתה של רנדגר והן בימינו הכוונה ב'סטרנה' היא לפרסם לקט של טקסטים בשירה ובפרוזה לרגל חגים חשובים ולמען קהל רחב ככל האפשר. מתברר אפוא שעצם הבחירה בסוגה ספרותית זו לא הייתה מקרית, והיא מעידה שרנדגר ביקשה להגיע לציבור קוראים רב ולהפיץ את רעיונותיה בעילות המרבית.

ה'סטרנה' כוללת שלושה טקסטים בפרוזה מאת רנדגר: תולדות חייו של אביה, טקסט על 'ערכה של האישה' וטקסט על ה'דתיות במאה שלנו'. שאר החיבורים ב'סטרנה' הם מפרי עטם של שד"ל ואנשי חוגו, בהם בני משפחת רנדגר, והם דנים בחשיבותה של הדת, במשמעות החיים והמוות ובאמונה בהשגחה הפרטית. נוסף על כך ב'סטרנה' הזאת מתפרסמים שני סיפורים בתרגום אנונימי, מגרמנית ומצרפתית, ונושאים עידוד ההקרבה העצמית למען שמירת אמונים ליהדות. החלק המוקדש לשירה כולל סדרה של שירים מאת רנדגר ומספר שירים שכתבו אנשי חוגו של שד"ל.

אף שרשמית נועדה ה'סטרנה' לציבור הנשים נושאה היו אמורים לעניין את שני המינים, ומכאן שרנדגר הייתה משוכנעת כי הנשים מסוגלות למצוא בנושאים אלה עניין כמו הגברים.

15 הגדה (לעיל הערה 12), ללא ציון העמוד, אך תחת הכותר (באיטלקית כמובן): 'דברי הקדמה של המתרגמת למהדורה השנייה'.

בפנייתה אל ציבור הנשים המשיכה רנדגר בהפצת הרעיונות החינוכיים לפי המתכונת הנאורה שבה התחילה עם תרגום ההגדה. ואכן בהקדמתה למהדורה השנייה של ההגדה היא כותבת: 'הלואי שמאמצי [כמתרגמת] יביאו למקצת הטוב שאני מייחלת להביא בהפצתם בציבור רחב ככל האפשר'.¹⁶ לטענת המחברת, מטרתיה של הפצה זו הן העצמת המוסר בקרב היהודים שאינם יכולים לגשת למורשת היהדות בשפת המקור והעצמת אהבת הדת בקרב העם היהודי כולו.

אשר להקדמה ל'סטרנה' של שנת 1855, רנדגר מכריזה שהיא מוסרת את יצירתה לקוראות 'בהתרגשות של אם המוסרת את בנה' ומבטיחה שלא אהבת התהילה או תאוות הבצע הן שהניעו אותה לכתוב, אלא רק 'השאיפה העמוקה להועיל לזולת ולהביא תהילה לעמי'.¹⁷ היא טוענת שכולם קוראים אבל מעטים הם הכותבים, ומכיוון שהיא מסוגלת לכתוב, חובה עליה לעשות זאת ואל לה להימנע מכתובה מטעמים של 'מורך לב שפל או עצלות בטלנית'.¹⁸ קרוב לוודאי ש'מורך הלב השפל' הוא הפחד מפני ביקורת החברה שתשפוט אותה לרעה בגלל היותה אישה כותבת. לפחד זה מצרפת רנדגר את ה'עצלות הבטלנית' ומורידה את שניהם מעל הפרק בצורה פסקנית. מתברר אפוא כי לדידה של רנדגר הפחד להישפט לרעה על ידי החברה הוא שפל, כפי שלדעת הכול ראוייה העצלות לבז.

לולא ידענו מה הסתתר מאחורי שתי המהדורות של ההגדה ולולא ידענו מה היו הדעות הרווחות בחברה דאז, בין יהודית ובין לא יהודית, כלפי פעילותה של האישה, היינו רשאים להניח שבעיית האישה כבר נפתרה. אבל כפי שנראה בהמשך, ההפך הוא הנכון. מבלי לחרוג מגבולות סביבתה התרבותית של רנדגר אזכיר במאמר מוסגר רק את הפרשה שהתעוררה סביב פרסום שיריה של רחל מורפורגו, בת דודתו של שד"ל, שניתן למצוא בה ביטוי לחוסר הפתיחות של חברת המשכילים כלפי הכתיבה הנשית; וזאת בניגוד לפתיחות שהנחתה את שד"ל עצמו בקידום פרסומיה של בת דודתו.¹⁹ בעניין זה ראוי לציין שבאחד משיריה מזכירה מורפורגו את תרגומה של רנדגר להגדה והדברים ידועים.²⁰

נחזור לרנדגר: כאשר ערך אביה את פרסום המהדורה הראשונה של ההגדה (1851), כאמור

16 הגדה (לעיל הערה 12).

17 רנדגר (לעיל הערה 9), עמ' 7.

18 שם.

19 על רחל מורפורגו יש כבר ביבליוגרפיה ענפה, לכן אזכיר כאן רק ניתוח הפולמוס סביב כתיבתה של מורפורגו, ראו: י' ברלוביץ, 'רחל מורפורגו: התשוקה למוות, התשוקה לשיר: לטיבה של המשוררת העברית הראשונה בעת החדשה, בתוך: ז' שמיר (עורכת), סדן מחקרים בספרות עברית: פרקים נבחרים בשירת נשים עברית, תל אביב תשנ"ז, עמ' 11-39.

20 רחל מורפורגו כתבה בשנת 1851 שיר לרגל יום הולדתו של מאיר רנדגר ובהקדמה לשיר עצמו ציינה לשבח את בתו שעסקה בהגדה. ראו: ר' מורפורגו, עוגב רחל, מהדורת י"ח קסטיליוני, קראקא תר"ן, עמ' 65. לתולדות פרסום שיריה של מורפורגו, ראו: Y. Levine Katz, 'Rachel Morpurgo', *Judaism*, 49 (Winter 2000), pp. 13-29.

מבלי להזכיר את שם בתו בשער הספר, הוא דאג להצהיר בדברי הקדמתו לספר שבתו היא שתרגמה את ההגדה ורצתה לפרסם את פרי עמלה, לא מטעמי 'התפארות עצמית' או 'אהבת התהילה',²¹ אלא מתוך כוונה צנועה. כוונתה הייתה לעודד באמצעות הדוגמה האישית את הטובים ממנה למלאכה הראויה לשבח של הפצת כתבי המסורת למען היהודים שכבר אינם מסוגלים לקרוא אותם בשפת המקור.

ברור מההקשר ש'בטובים ממנה' הרמז הוא לאינטלקטואלים היהודים ממיין זכר. מתברר אפוא שהאב רצה לגונן על בתו מפני ביקורת החברה על ידי הפחתת ערכה של יצירת בתו מחד גיסא, ועל ידי הדגשת הערך המוסרי של הפצת טקסטים דתיים מתורגמים כמו ההגדה מאידך גיסא.

האמור לעיל מעיד עדות נוספת שבשנים שבהן התחילה רנדגר לפרסם הכתיבה הנשית הייתה עדיין בעייה לא פתורה. לפיכך הצורה הפסקנית שבה הורידה רנדגר מעל הפרק את הפחד שהיה עלול ללוות את פרסום ה'סטרנה' מעידה על אסטרטגיה טקסטואלית שאימצה לעצמה: היא השמיעה את קולה המחדש במסגרת שלכאורה הייתה מקובלת ולגיטימית.

בסיום ההקדמה מבקשת רנדגר מקוראותיה לשתף עמה פעולה על ידי קניית ה'סטרנה'. כך הן תאפשרנה לה גם להגשים מעשה צדקה שברצונה לעשות (היא אינה מפרטת מהו) וגם להגשים את רצונה לשתפן ביצירותיה העתידיות, ובראש ובראשונה ב'סטרנה' נוספת שהיא מתכננת להוציא לאור בשנה הבאה.²² אבל במקום להכין את ה'סטרנה' לשנת 1856 החליטה רנדגר לנסוע לארץ ישראל.

אם כן, כתיבתה של רנדגר מתגלה כאמצעי שבא להועיל לזולת הן במעשים והן בהפצת רעיונות, וגם המסע, שבא במקום הכתיבה, מבטא את אותה שאיפה להביא תועלת מעשית ואינטלקטואלית. התועלת המעשית הייתה אמורה להיות ייסוד בית ספר, והתועלת האינטלקטואלית הייתה לעורר מחדש את הדתיות בקרב היהודים הרדומים על ידי בחינת מהות הקשר בין 'ממלכת הכוהנים' לבין ארץ ישראל.

כדי להבחין בחידוש שמבצבץ מבעד להצגת הספר כ'בנה' של המחברת, כדאי לתת את הדעת למטפורה של הספר כלידה רוחנית, מטפורה המצביעה על קיום אנלוגיה בין האימהות הביולוגית – המוסכמת על הכול – לבין היצירה הנשית, שטרם קיבלה לגיטימציה.

דרך המטפורה של הלידה הרוחנית הופכת היצירה הנשית לגיטימית ונעלה ונתפסת כפעילות מועילה לחברה בכלל ולחברה היהודית בפרט, שכן רנדגר הכריזה (כפי שכבר ראינו) כי באמצעות הכתיבה היא רוצה להביא תועלת לחברה ותהילה לעם היהודי.

כדי להעריך את החידוש של רנדגר אתיחס לבעיית חינוכה ולימודיה של האישה, המונחת בבסיס בעיית היצירה האינטלקטואלית הנשית. לשם כך אסקור בקצרה את עמדות הממסד האינטלקטואלי היהודי והלא יהודי בתקופה המדוברת.

21 הגדה (לעיל הערה 12), דברי הקדמה, ללא ציון העמוד.

22 רנדגר (לעיל הערה 9), עמ' 8. כאן המקום להעיר שהיומן הירושלמי ושאר הטקסטים שפורסמו בשנת 1869 כונו ה'סטרנה' השנייה.

שאלת ההשכלה והייעוד של האישה בעיני ההוגים האיטלקים של
המאה התשע עשרה

הזרם המתקדם בתרבות האיטלקית באותה עת היה ספוג ברוח התקומה הלאומית (ה'ריסורג'ימנטו) ובתכניתה החינוכית: חינוך העם האיטלקי כדי שישתחרר מן השעבוד החיצוני והפנימי שאפיין את קיומו במשך דורות רבים תחת שלטון זר. המטרה הייתה להגיע להקמת מדינה איטלקית עצמאית וריבונית. הקניית השכלה לשכבות העם החלשות ולנשים הייתה חלק מתכנית חינוכית זו, שחשיבותה נתפסה הכרחית במיוחד בעיני הפטריוטים הרפובליקנים מבית מדרשו של ג'וזפה מאציני. ברם למרות חשיבות קידום של בני העם ושל הנשים העמידו הרפובליקנים בראש סדר העדיפויות שלהם את התכנית הפוליטית לאיחוד איטליה, ודחו את בעיית חינוך העם והנשים לעתיד לבוא.

דוגמה של התייחסות לבעיית חינוך הנשים ולהשכלתן בתקופה קרובה לזו של כתיבת ה'סטרנה' הראשונה, מצויה בעיתון 'רפובליקני' (שהיה אמנם פרוגרסיבי) שהתפרסם במילנו בשנת 1848; כידוע זו הייתה שנה גורלית ביותר בתולדות תנועת התקומה כולה ובמה שנוגע למילנו במיוחד. בעיית חינוכה של האישה סוכמה אפוא בעיתון במילים האלה: 'יותר מחינוך השכל דרוש לנשים חינוך הלב';²³ ובאשר ללימודים עצמם נאמר שם שלא כדאי להלאות את הנשים בלימוד מקצועות שונים כי השכל הנשי לא בנוי ללימוד של ממש: 'מעט ידע בסיסי יספיק לאישה בהחלט'.²⁴

אם זו הייתה עמדת העיתון הרשמי של התנועה הרפובליקנית הפרוגרסיבית, קל וחומר שכך גרסו השמרנים. למעשה נראה שהמכנה המשותף היחיד בין הפרוגרסיבים לשמרנים היה יחסם לבעיית האישה, על אף השינויים שהתחוללו בתחומים אחרים באותה עת. בעצם חלק מהפרוגרסיבים וכל השמרנים סברו שתפקידה של האישה הוא 'לציית ולאהוב', כפי שגרס הסופר והפטריוט ניקולו טומזאו (Tommaso) עוד בשנות העשרים של המאה התשע עשרה.²⁵ על פי השקפה זו, 'חינוך הלב' הדרוש לאישה נועד לספק לה את הערכים שאמורים לסייע לה במילוי תפקידה כ'מלאך הבית', כפי שציפתה ממנה החברה.

ההוגים האיטלקים סברו אפוא שעל ההשכלה להשתלב ב'חינוך הלב' ובהיקף קטן ככל האפשר כשמדובר בנשות העם, ואילו כשמדובר בנשים מן המעמד הגבוה ההשכלה רצויה, אבל בתנאי שלא תחרוג מעבר לגבולות ברורים. דוגמה לגבולות אלה נתן ההיסטוריון והפוליטיקאי הליברל צ'נרה בלבו (Balbo), שכתב בעשור השני של המאה התשע עשרה כי נשות המעמד החברתי הגבוה צריכות להתעדכן מבחינה תרבותית כדי שתהיינה מסוגלות לעקוב אחר שיחותיהם של

M.A. Manacorda, 'Istruzione e emancipazione della donna nel Risorgimento: Riletture e considerazioni', in: S. Soldani (ed.), *L'educazione delle donne*, Milano 1989, p. 2

24 שם, עמ' 17.

25 שם, עמ' 2.

הגברים במשפחה, אבל בלי להציג לראווה את השכלתן. על האישה להקשיב לשיחות הגברים בלי להשתתף בהן באופן פעיל, כי צניעות ואיפוק הם תכונותיה של אישה מחונכת כראוי.²⁶ מן העדויות העומדות לרשותנו מתברר שהיה דווקא איש חינוך פרוגרסיבי מתון בשם רפאל למברוסקיני (Lambruschini), שטען בשנת 1850: 'אי־אפשר לגרום שצריך לאסור על האישה [...] כבת אדם עם חובות וזכויות משלה, כל סוג של השכלה [...]'. אדרבה: בהיותה מחנכת של ילדיה היא צריכה לקבל חינוך לא רק כמו הגברים, אלא אפילו יותר מהם. עלינו לדאוג לחינוכה של האישה בקפדנות העולה אף על זו המיועדת לגברים.²⁷

ובכן, צריך לדאוג לחינוכן של הנשים יותר מלחינוכם של הגברים, כי השכלתן לוקה בחסר בשל בורותן המורשת עמוק בהרגלי החינוך המסורתי. ואולם בצד החינוך הקלוקל הזה היה תמיד חשש שהנשים אינן מצוידות די הצורך בכלים שכליים, ולכן כדאי להשקיע יותר בהשכלתן.

לסיכום, בין סגירות לפתיחות יחסית במה שנוגע להשכלת נשים הגישה כלפי השכלת המין החלש אופיינה בדילמה בשאלת מעמדה ותפקידה של האישה: 'מלאך הבית' או אם מחנכת של האזרחים לעתיד? ומכל מקום המוסכמה הרווחת באשר ליכולתה השכלית של האישה פסקה שעצם קיומן של נשים אינטלקטואליות, כפי שמעידה ההיסטוריה, הוא היוצא מן הכלל הבא ללמד על הכלל.²⁸

תפקידה של האישה עדיין לא היה ברור גם בתוך הגבולות שהציב להן תפקידן כהורות: הורות השומרות על הבית או הורות מתנכות? מן האמור לעיל נובע שסוגיית הפעילות האינטלקטואלית היצרנית של האישה הייתה סוגיה שאיש עדיין לא חשב לתת עליה את הדעת. וכן הלידה הרוחנית, שעליה רומזת רנדגר ב'סטרנה' הראשונה, עוד לא הייתה נושא אקטואלי בקרב ההוגים האיטלקים בתקופה זו.

שאלת השכלה וייעוד האישה בעיני ההוגים היהודים האיטלקים במאה התשע עשרה

העיסוק בתפקידה של האישה ובחינוך המתאים לה נפוץ גם בקרב ההוגים היהודים בשנות הארבעים והחמישים של המאה התשע עשרה. הוגים רבים הביעו דעות תואמות לאלו של אנשי הזרם הפרוגרסיבי המתון. רוב ההוגים היהודים סברו אפוא שכדאי להעניק לאישה השכלה מסוימת כדי לאפשר לה למלא כראוי את תפקידה כאם. מצבם של היהודים בתקופת התקומה היה שונה מזה של שאר האיטלקים, כי הם נאלצו להתמודד עם האמנציפציה שלהם בתור יהודים ולא רק עם השחרור משלטון זר. היות שהאמנציפציה גרמה לשינוי באורח החיים, חששו

26 שם.

27 שם, עמ' 18.

28 שם, עמ' 4.

המנהיגים היהודים לשמירת אורח החיים היהודי המסורתי. הם סברו שעתיד טוב יותר אינו חייב לבוא על חשבון שמירת ערכי העבר, ולפיכך על האם היהודייה לשמר את הזהות היהודית. וכך בזמן שהאב היהודי היה אמור לעסוק (מחוץ לכותלי הבית) במאבק להשגת קידום חברתי, היה על האם היהודייה לדאוג לשמירת האופי היהודי של ניהול ביתה ושל חינוך צאצאיה. להשגת מטרה זו נדרשו כלים מתאימים ולכן התעורר הצורך לא רק ב'חינוך הלב' (בגרסתו היהודית) אלא גם בהשכלה כללית מעודכנת. גם ההוגים היהודים לא נתנו את הדעת לפעילות עצמאית של הנשים.

בקרוב האישים היהודים שעסקו בתפקידה של האישה אנו מוצאים את הרב גרציאדיו ויטרבי (Viterbi), שעם דעותיו התמודדה רנדגר ב'סטרנה' הראשונה, ומשום כך יש לו מקום חשוב במאמר זה. הרב ויטרבי היה תלמידו המובהק של ש"ד"ל, אך להבדיל מש"ד"ל (שלא השאיר טקסטים שהוקדשו לבעיית האישה) הוא פרסם בשנת 1842 יצירה על 'חינוכה של האישה', שכלולה גם באוסף הדרשות שלו משנת 1848, שיצא לאור בפדובה.

עמדתו כלפי האישה דומה לזו של הפרוגרסיונים המתונים ממוצא לא יהודי: תפקידה של האישה כרעייה וכאם דורש ממנה לרכוש ידע די הצורך לתועלתה של משפחתה. ברם השכלה נשית רחבה מדי אינה רצויה כלל כי היא עלולה להזיק לניהול חיי משפחה תקינים (המתבססים, כידוע, על חלוקת תפקידים בין שני המינים תחת מרות גברית). כמקובל בחוגים לא יהודים גם ויטרבי חשב שרצוי לשנות את היקף השכלתה של האישה על פי מקומה בסולם החברתי, ולכן רצוי להאיץ רכישת השכלה רחבה יותר בקרב נשות הבורגנות היהודית. מכל מקום לדעתו היה צריך להדגיש את 'חינוך הלב' בהדרכתה של הדת – הדרך היחידה שיכולה להבטיח שמירה על ערכים נחוצים למשפחה. לסיכום דיונו בהשכלה הראויה לאישה כתב ויטרבי: 'נשים משכילות בצורה אנציקלופדית נראות לי ראויות יותר ללעג מלהערכה; למרות זאת, אינני מעריך נשים בורות [...] כי גם ההיעדר וגם הגודש מביאים לידי כך שתהיה פחות מתאימה לתפקיד שנתן לה הטבע כעזר לבעלה וכאם'.²⁹

התמודדותה של רנדגר עם הרב ויטרבי ב'סטרנה' הראשונה על רקע משנתו של ש"ד"ל

ב'סטרנה' מגיבה רנדגר על עמדתו של ויטרבי בטקסט על 'ערכה של אישה' ופותחת בטענה: 'אם עמל המחשבה נופל בחלקו של המין החזק, הרי שחלקו של המין החלש הוא קידום המידות הטובות, וזאת במעשים יותר מאשר במילים'.³⁰ והיא ממשיכה בפרשנותה לחלוקת התפקידים הזאת בין גבר לאישה: 'לאו דווקא מפני שהנשים אינן מסוגלות להתבטא היטב או אינן מסוגלות להעמיק בכל תחום ידע, כי הלוא תהילתן של נשים רבות מעידה שהן מסוגלות; אלא שהעניין

G. Viterbi, *Sermoni*, Padova 1848, p. 160 29

30 רנדגר (לעיל הערה 9), עמ' 51.

הוא יותר בכך שאל לה³¹ להיכנס אל התחום היבש של הידע המדעי הקר, השוקל ומחשב הכול.³²

אם כך, אף על פי שהמעשים עדיפים ממילים העיסוק האינטלקטואלי לא נמנע מן האישה בשל היעדר יכולת שכלית, כפי שקבעה הדעה הרווחת; לפי דעה זו, שבה החזיק גם ויטרבי, הנשים שמסוגלות אל נכון להיות בעלות תרבות רחבה הן היוצא מן הכלל המלמד על הכלל, כלומר על חולשת השכל של הנשים. אלא שכאמור, לדידה של רנדגר, אל לנשים להיכנס לתחום הידע המדעי השוקל ומחשב הכול.

על מנת להבין את המשמעות של טענתה של רנדגר עלינו לזכור שבהקדמתה ל'סטרנה' היא הבטיחה לקוראות לשתפן בחומר עיוני נוסף שבכוונתה לפרסם בעתיד. מן האמור לעיל נובע אפוא שרנדגר חשבה על הבחנה בין ידע כשר (כביכול) לידע שאינו כשר. השאלה היא האם על פי הנחתו של ויטרבי היה קיים ידע הכשר לגברים אך אינו מתאים לנשים?

ממשיכה רנדגר: 'נישאר בעולם הרגשות, עולם שמניב, בכל מקרה, פרות ופרחים יפים'.³³ בהקשר זה הפרות והפרחים היפים הם, ככל הנראה, אלגוריה לשירה ולמוסר בהתאם למשנתו של שד"ל על ה'אברהמיזמוס', דהיינו על היהדות כפי שהוא תפס אותה. מרכז הכובד של היהדות כ'אברהמיזמוס' הוא ברגש החמלה, הקשור קשר מהותי לתורה ולהלכה היהודית. לדעת שד"ל השירה היא 'רוחו של אדם, היא חייו, היא נפשו',³⁴ והוא סבור שמן הדין כי הדת תדריך את השירה לעבר האתיקה והמוסר.

לעומת זאת השכלתנות או הרציונליזם הצרוף מאפיינים את ה'אטיציזמוס', שהוא נחלתה של התרבות הפגאנית שאיננה דתית. בתפיסתו של שד"ל ה'אברהמיזמוס' וה'אטיציזמוס' מנוגדים זה לזה. ובכל זאת ה'אברהמיזמוס' אינו שולל את ההשכלה הכללית בתנאי שתקבל את הדרכתה של הספרה הרגשית והמוסרית המייחדת את היהדות.³⁵ מפרספקטיבה זו 'חינוך הלב' – שהיה לדידם של ההוגים האיטלקים הלא יהודים ייעודה של אישה הכפופה למרות הגבר – הופך להיות ייעודם של האישה והגבר היהודים כאחד. ואכן החמלה היא מורת הדרך של היהודים ללא הבדל בין המינים.

אפשר לשער שרנדגר, שספגה את משנתו של שד"ל מאביה ומבני חוגו, הגיבה לדבריו של ויטרבי מתוך פרשנותה האישית ל'אברהמיזמוס'. על פי השערה זו ניתן להניח שרנדגר ערכה השוואה משלה בין ה'אברהמיזמוס' ל'אטיציזמוס' והגיעה למסקנה שהראשון הוא המודל

31 מודגש במקור באות נטויה.

32 רנדגר (לעיל הערה 9), עמ' 51.

33 שם.

34 שד"ל, אגרות שד"ל, ו-ט, מהדורת ש"א גראבער, קראקא תרנ"א, עמ' 780.

35 לגבי גישתו של שד"ל, אסתפק במאמרי זה באזכור שני ספרים בלבד: ר' בונפיל, י' גוטליב וח' כשר

(עורכים), שמואל דוד לוצאטו: מאתיים שנה להולדתו (איטליה: כינוסים, סדרת מוספים, 2), ירושלים

תשס"ד; M.B. Margolies, *Samuel David Luzzatto: Traditionalist Scholar*, New York 1979

שאליו צריכה האישה להתאים את עצמה ואילו השני הוא הדגם של הידע הבלתי ראוי. ואכן, ה'ידע המדעי הקר, השוקל ומחשב הכול' מתגלה במשנת-שד"ל כדגם החשיבה ה'אטיציסטית' – הרציונליזם המנוכר, הראוי לגנאי.

אם כן, את הצעתו של ויטרבי לנשים – שלא להתמסר ללמדנות לשמה – מקבלת רנדגר בחיוב אך בשינוי חשוב: הלמדנות לשמה אינה תואמת את רוח משנתו של שד"ל הן לגבי נשים הן לגבי גברים. זאת מתוקף המסקנה הנובעת מהטיעון של רנדגר ש'עמל השכל' – המיועד לגבר – ללא רגש ומוסר, הופך ל'ידע מדעי קר, השוקל ומחשב הכול', שאינו רצוי ליהודים כלל על פי המודל ה'אברהמיסטי'.

מתוך שהיא מתכוונת רשמית לשמוע בקולו של ויטרבי (כאמור תלמידו הנאמן של שד"ל), חושפת רנדגר פן נוסף במשנתו של שד"ל. כלומר ה'אברהמיזמוס' טומן בחובו פוטנציאל של שינוי המוסכמות החברתיות המפחיתות את זכות האישה להשכיל אפילו בצורה לכאורה כשרה. בעצם מבלי להתייחס מפורשות לזכותם של שני המינים להשכלה ראויה מרחיבה רנדגר את תפיסת שד"ל בדבר זכות האישה להשתתף ברכישת הידע הרצוי (דהיינו ה'אברהמיסטי') ולא ה'אטיציסטי').

הנושא הבא בתגובתה של רנדגר לוויטרבי הוא הרגשות. כשרנדגר מפרטת את עולם הרגשות המיועד לנשים היא מדברת על הידידות, על אהבת האם ועל הפילנתרופיה. באשר לפילנתרופיה ולערכה הגדול היא כותבת: 'פילנתרופיהו את המקרבת את האדם לאל ובתוך כך את גורמת לו לדמות לאל בהיותו דואג ומושיט עזרה, רואה הכול ואהוב ביותר על האנושות כולה'³⁶ ומתפרצת בשאלה רטורית מאלפת: 'מדוע האישה אינה יכולה להרגיש שבוערת בעצמותיה אותה אש קדושה של הפילנתרופיה?'³⁷ שהרי אין סיבה מתקבלת על הדעת שלפיה הפילנתרופיה, המוגדרת בפי רנדגר חיקוי של האל, תהיה נחלתו הבלעדית של הגבר.

האסטרטגיה הטקסטואלית של רנדגר ברורה גם בנקודה זו: היא מתייחסת אל הרגשות (דהיינו אל הנחלה הנשית המקובלת על הכלל) ומציינת בהם את הידידות, את אהבת האם ואת הפילנתרופיה, אולם מדבריה עולה שרק אהבת האם היא רגש נשי מובהק, ואילו השניים האחרים מאפיינים את בני שני המינים ללא הבדל. רשמית נשמר ההבדל המסורתי בין המינים, אבל לדעת רנדגר הוא אינו חד-משמעי כמו שנקבע על ידי המוסכמה החברתית השטחית.

לתפיסתו של ויטרבי (ושאר הפרוגרסיבים המתונים, יהודים ולא יהודים, שעסקו בבעיית האישה בתקופה הנדונה), שווים שני המינים בזכויותיהם כבני אדם, אך שונים בטבעם, במעמדם בתוך הייררכייה ביניהם ובתפקידיהם. האימהות היא התפקיד שנתן הטבע לאישה, ולכן הבית הוא ממלכתה והמשפחה היא תחום פעולתה. הרגש הוא שמאפיין בראש ובראשונה את האישה והוא שנועד להדריכה בפיקוח הדת.

אך בניגוד לתפיסתם של ויטרבי וחבריו מראה רנדגר שדווקא בתחום הרגש – ייעודה של

36 רנדגר (לעיל הערה 9), עמ' 51.

37 שם.

האישה – טמונות אפשרויות פעולה שטרם התגלו: התבוננות חסרת פניות בפילנתרופיה מראה שהרגש המניע אותה שייך, ובצדק, לשני המינים. לפיכך אפשר להרחיב את הפעילות הנשית, ומטיפול בבני המשפחה (בתוך גבולות הבית) להחילה על מעשים פילנתרופיים מועילים לחברה (מחוץ לגבולות הבית). בעצם עקרון ההרחבה, שהופיע בהקדמה ל'סטרנה' כגשר בין אימהות ביולוגית לבין אימהות רוחנית, מפנה את האישה (בטקסט על ערך האישה) מטיפול בבני משפחתה לטיפול בחברה.

כדי להראות מה רב החידוש שחידשה רנדגר נפנה אל כתב העת הנפוץ 'אדוקטורה יוראליטה', שבו כתבה גם רנדגר. שנים אחדות אחרי פרסום ה'סטרנה' כתב ג'וזפה לוי, עורכו של כתב העת, את 'האוטוביוגרפיה של אב משפחה', יצירה שבה הביא בין היתר לידי ביטוי גם את מחשבותיו על האישה. לידו רק משהופכת האישה להיות אם, היא עוברת בעיני בעלה ממעמד של בת למעמד של אישה ונעשית או 'הרעיה, שווה לו במעמד, בערך, בזכויות'.³⁸ והמשיך לוי וטען: 'את [האישה] שנולדת כדי לאהוב ולסבול, אין לך חיים אם אין לך משפחה, בין שזו משפחה פרי בטןך ובין שזו משפחת הבוכים והסובלים כמו משפחתן של הנוזרות גומלות החסדים'.³⁹ מתברר שעמדתו של לוי הייתה רחוקה מרחק רב מן העמדה הרואה בפעילות האינטלקטואלית הנשית לידה רוחנית. כמו כן גישתו של לוי לפעילות הנשית החורגת מטיפול במשפחה הייתה רחוקה מן הפעילות הפילנתרופית שהציעה רנדגר לנשים יהודיות על מנת להרחיב את טווח פעילויותיהן לכיוון החברה. ואכן רנדגר סברה כי הפעילות הפילנתרופית עומדת לפני האישה היהודייה כפעילות נוספת ולא כתחליף לאימהות הביולוגית.

נראה שהמפתח להבנת האסטרטגיה של רנדגר בהתמודדותה עם תפיסתו של הרב ויטרבי טמון בטקסט 'ערכה של האישה': לפעול בדרך מחדשת בד בבד עם שמירה רשמית על ערכי החברה היהודית. ואולם בין השיטין צצה בטקסט חלופה חתרנית במידת מה: לדעת רנדגר אפשר להבחין שקיים בדת חלק לא מהותי, משני, שהוא תוצר של הרצון להתאים את התוכן הדתי הצרוף למוסכמות חברתיות, ויש מקום להטיל ספק בחלק משני זה של הדת מתוך הבנת הדת ללא התייחסות למוסכמות החברה.

מן האמור לעיל מתברר שרנדגר פירשה את היהדות על פי ה'אברהמיזמוס' מבית מדרשו של שד"ל והבחינה בה באפשרות להבדיל בין החלק ההכרחי והבלתי ניתן לשינוי לבין החלק המותנה שניתן לשינוי. חלקה הבלתי ניתן לשינוי הוא מהותה המוסרית המושרשת בשילוב בין רגש לדת, ואילו חלקה הניתן לשינוי הוא המוסכמות החברתיות העוטפות את התפיסה הדתית אך אינן ממצות אותה.

G. Levi, *Autobiografia di un padre di famiglia*, Firenze 1868, p. 83 38

שם, עמ' 84. 39

ניתוח הנקודות המרכזיות בטקסטים אחרים (בפרוזה ובשירה)
 שב'סטרנה' הראשונה

בטקסט השני בפרוזה שמופיע ב'סטרנה', מביאה רנדגר חילופי דעות בינה לבין נער בן 15 על הדתיות בזמנם. בדיאלוג מתואר המצב הבעייתי שבו שרויה הדתיות בתקופתם המתאפיין בעליית מספרם של היהודים שכבר אינם מסוגלים להאמין בהתגלות על פי המסורת, ולפיכך אינם מסוגלים לשמור מצוות. המאפיינים האלה של הדתיות נתפסים כלא תואמים להלך הרוח של העידן המודרני. ההשתייכות לעם היהודי מתקבלת כדבר שאפשר להתגאות בו, אך ההיבט המעשי של הדת נתפס לא אקטואלי.

הנער מעלה את הרעיון שהרדיפות נגד היהודים הן שגרמו ליהודים לשמור אמונים לדתם, ורנדגר מגיבה: 'אז, לפי דעתך, צריך לשייך את האדישות השוררת בקרב עמנו לציוויליזציה, להטבות שהעניקו לנו?'⁴⁰ ומביעה את התנגדותה לרעיון הזה: 'איזו דעה איזמה! צריך לפגר בשלוש מאות שנה על מנת להיות דתיים?'⁴¹

רנדגר מגלה כושר הסתכלות על המצב מפרספקטיבה רחבה יותר מזו שמצמצמת את הראייה לעולם היהודי בלבד. ואכן, לדידה, משבר האמונה מאפיין את הרוב הגדול של אנשי אירופה. לדעתה ההסבר לכך טמון ברעיונותיהם של הפילוסופים הצרפתים, שפיתו מבחינה שכלית את הבריות באמצעות הרטוריקה הכוזבת שלהם והכניסו את האפיקורסות לאירופה. אם כך הם פני הדברים, היהודים אינם מהווים בעיה מיוחדת במינה ומצבם דומה לזה של רוב אנשי אירופה. רנדגר סבורה כי פתרון הבעיה של שמירת המצוות איננו בדהיית האמנציפציה, אבל ישנה בעיה שמאפינת את היהודים במיוחד ומסכנת את אמונתם: היעדר חינוך דתי התואם לדרישות השכל. ממשיכה רנדגר ואומרת: 'היות שאנו רגילים בימינו להשתמש בשכל על מנת להשתכנע, לא די להגיד: תאמין ותפעל בהתאם, אלא יש צורך במתן הסבר לאמונה ולמעשה הדתי; והדת שלנו איננה לוקה בחסר ביכולתה להסביר. דרוש רק רצון לעסוק במתן ההסבר הזה'.⁴²

בטקסט הזה תואמות דעותיה של רנדגר לרעיונותיו של שד"ל וגם למגמה הבאה לידי ביטוי בכתב העת 'אדוקטורה יזראליטה', הדוגלת בשילוב בין קבלת האמנציפציה לבין שמירה על הערכים היהודיים. בחירתה של רנדגר להשתתף באופן פעיל בחינוך היהודים באמצעות פרסומיה משקפת את המסר החינוכי של כתב העת. אך מן הדין לציין שרנדגר השתתפה בתכנית זו מתוך שמירה על עצמאותה האינטלקטואלית, כפי שכבר הראיתי כאשר דנתי בהבדל בין עמדתה של רנדגר כלפי הפילנתרופיה הנשית לבין זו של העורך לוי.

ככלל בעמדותיה בשאלת האישה גילתה רנדגר חדשנות שלא ניתן למצוא אצל לוי, שהביע גישה פטרונית-שמרנית לחלוטין בדבריו על האישה – על ייעודה ועל תפקידה. מטרתה העיקרית של רנדגר הייתה להפיץ את הרעיון שניתן ורצוי לשלב אמונה ודעת (שעולה בקנה

40 רנדגר (לעיל הערה 9), עמ' 54.

41 שם.

42 שם.

אחד עם ההשכלה הדרושה לכך). ואולם בשל היותה אישה היא גם נאלצה להתמודד עם הפליית בנות מינה.

העיסוק שלה במעמד האישה מקביל אפוא לעיסוקה בדת ובדעת. ההקדמה להגדה רומזת על כוונתה של רנדגר להפיץ תפיסה דתית מסוימת; התרגום מקדם את הבנת הדת אצל הכול מתוך התחשבות בצרכים של מי שכבר אינם מסוגלים להתמודד עם שפת המקור. אותו עניין בהפצת הדת למען הכלל בא לידי ביטוי בהקדמה ל'סטרנה', שבה גילתה רנדגר לקוראות שאופייה 'הרציני והדתי'⁴³ הוביל אותה לרצון להועיל לזולת באמצעות פרסום טקסטים מעוררי מחשבה על הדת ועל משמעותה.

בחלק של השירה ב'סטרנה' התפרסם שיר משנת 1852 שמכיל דיוקן עצמי מאלף של המחברת. בשיר היא פונה לנערים וטוענת שרצונה הוא להתמסר לחינוכם על מנת להמתיק את ייסורי נפשה. המקור לייסורים אלה הוא אכזבה גדולה: הובטח לה ששערי הידע ייפתחו לפניה, אך ההבטחה לא קוימה. חוויית אכזבה זו הייתה כה מרה שהמחברת רוצה בכל לבה למנוע אותה – בדברים ובמעשים – מן הנערים.

היא טוענת שאין לה השכלה מספקת על מנת ללמד את המבוגרים (כפי שהייתה רוצה), אך השכלתה טובה די הצורך להוראת נערים. רנדגר מסיימת את השיר בחזרה אל נושא המעסיק אותה תמיד: לו הייתה מתדירה בפעילותה כמורה את אהבת הטוב בתלמידיה, היא הייתה יכולה לסיים את חייה בתחושת שלווה.⁴⁴

מהתבוננות במוטיבים המופיעים בשיר מתברר שרנדגר שאפה להשכלה רחבה יותר מזו שכבר הייתה לה, אך לא הצליחה להשיגה. ברם דווקא תסכול זה דרבן אותה לרכז את מאמציה בתחום היחיד שנותן לרשותה ולהגשים את תכניתה – להביא תועלת באמצעות החינוך – למען הנוער.

סיכום על שליחותה ומשנתה של רנדגר

ראינו דרך סקירת כמה מכתביה של רנדגר ששאיפתה הייתה הפצת ההשכלה והדת כאחד, שאיפה על פי האידאל של שד"ל שמתוכו צמחה תחושת שליחותה. בבסיסה של שליחות מעין זו מונחת הנחה מוקדמת: להבטיח שגם האישה תיקח חלק לגיטימי בעולם העשייה הרוחנית המעשית. רוב ההוגים היהודים, ובראשם ויטרבי, סברו שהבית הוא זירת הפעולה הנשית. כמו כן הם צמצמו את אפשרויות ההשפעה של האישה מעבר לגבולות המשפחה.

העובדה שמורות יהודיות כבר פעלו זה זמן רב בקרב הקהילה היהודית נתפסה כעין המשך של הפעילות האימהית בגבולות הבית. ואולם רנדגר לא הסתפקה בתפקידה כ'מורה מוסמכת' המצייתת לממסד הגברי, אלא הכניסה רובד נוסף למטרות הוראתה, רובד שהוא פרי עיבודה

43 שם, עמ' 8.

44 ראו: שם, עמ' 110. כותרת השיר היא 'All'infanzia' ומצוינת שנת חיבורו: 1852.

האישי לרעיונותיו של שד"ל. בתוך כך היא התמודדה עם מי שרצו, כמו ויטרבי, להפיץ את משנתו של שד"ל מבלי להיפתח כמוהו אל היצירה הנשית.⁴⁵ להבדיל מוויטרבי וחבריו הרחיבה רנדגר את גבולות הפעילות הנשית במידה ניכרת באמצעות מתן לגיטימציה לזכותן של הנשים ללמוד ולפעול בתחום הפילנתרופי-החברתי.

מן האמור לעיל מתברר שקיום ההבטחה לאביה, לאחר פטירתו, לא היה בשבילה אלא הזדמנות ליוזם פעולה חינוכית רחבה ושאפתנית אף יותר מכתובת 'סטרנה' נוספת. ואכן, המסע לירושלים בשנת 1856 היה שעת הכושר שלה להגשים תכנית חינוכית כפולה: מצד אחד, להביא ליהודי הגלות עדות על מציאות חייהם של היהודים בארץ הקודש כדי לעורר אותם מן התרדמה הרוחנית שנפלה עליהם בגלל פיתויי המודרנה; ומצד אחר, להביא ליהודי ארץ הקודש את התרבות האירופית שהייתה נחלתה בהיותה אישה בת טרייסט, שגדלה באווירה המשלבת נאמנות ליהדות וידע בתרבות אירופה. היא עצמה מתארת את מטרתה כשהיא מספרת על מסעה השני לירושלים, בשנת 1864, במילים האלה: 'סוף-סוף להפיץ בקרב אחינו הנדכאים שם את אורה הקדוש של הדעת: של דעת מתונה וחיונית [...] של דעת כפי שאני מבינה אותה – לא צבועה, לא קיצונית, לא קפדנית'.⁴⁶ במילים האלה ניתן למצוא את ההגדרה המדויקת ביותר לדעת על פי רנדגר: דעת 'מתונה' – שאינה זהה לרציונליזם ה'אטיציסטי'; דעת 'חיונית' – שאינה נתמכת בספקולציות שאינן מבוססות על ידיעות; דעת לא 'צבועה' – שאינה מתחסדת; דעת לא 'קיצונית' – שאינה סוטה מן הדת; דעת לא 'קפדנית' – שאינה דוגלת בלמדנות אנציקלופדיסטית לשמה. ובמילים אחרות: הגרסה של 'אברהמיזמוס' בנוסח רנדגר.

השליחות הכפולה של רנדגר הייתה תוצאה של התפתחות רעיונית שהתחילה זמן רב לפני המסע ובאה לידי ביטוי בפרסומים שקדמו לו. שורשיה של שליחות זו נמצאים ב'אמונה' שעליה מדברת רנדגר, בלי לפרטה, בפתיחה ליצירה שאותה מסרה למשמרת לדורות הבאים.

רנדגר בעלת המזג הלוהט, שהשתלבו בו אהבת השירה והלימוד עם הרצון הרומנטי למעש, הייתה היורשת ובו בזמן גם המחדשת של התרבות היהודית-האיטלקית שהיא עצמה השתייכה אליה. בפנייתה אל הנשים הרחיבה רנדגר את מעגל המשתתפים בתסיסה הרוחנית-הרומנטית והנאורה כאחד⁴⁷ שאפיינה את בני חוגו של שד"ל.

מאמר זה מאיר אפוא מספר היבטים בדמות נשית יוצאת דופן בעולם היהודי של אירופה המערבית, על רקע הקשרה התרבותי.

45 נוסף על העובדה ששד"ל יום, כידוע, את פרסום יצירותיה של רחל מורפורגו, הוא גם עזר למשוררת אֶאוֹגֵנִיָה פֶאוֹוִיָה גֶנְטִילוֹמוֹ (Pavia Gentilomo) בשיפור הלשון האיטלקית שבה כתבה את שיריה, והביע את הערצתו לפעילותה היצירתית, כפי שמעידה החלפת המכתבים ביניהם. ראו: S.D. Luzzatto, *Epistolario Italiano Francese Latino*, Padova 1890, ברשימת שמות האנשים שלהם נועדו המכתבים, תחת השם Pavia Gentilomo Eugenia.

46 קארפי ורינות (לעיל הערה 1), עמ' 153.

47 ראו: א' רטהאוז, 'תורת השיר של שמואל דוד לוצטו בראי הרומנטיקה האיטלקית', בתוך: בונפיל ואחרים (לעיל הערה 35), חלק עברי, עמ' קפס-רד, ובמיוחד עמ' קצד.